

ANUARIO DE ESTUDIOS MEDIEVALES (AEM)

41/1, enero-junio de 2011

pp. 291-309

ISSN 0066-5061

TRADICIÓ CATALANA MEDIEVAL
DEL *DE DUODECIM DIEBUS UENERIS* ATRIBUÏT
A CLIMENT DE ROMA. CONTRIBUCIÓ A L'ESTUDI DE LES
TRADUCCIONS "QUOTIDIANES" D'OBRES RELIGIOSES BREUS

*MEDIEVAL CATALAN TRADITION OF DE DUODECIM DIEBUS UENERIS
ASCRIBED TO CLEMENT OF ROME. CONTRIBUTION TO THE 'OCCASIONAL'
TRANSLATIONS OF BRIEF RELIGIOUS WORKS*¹

TOMÀS MARTÍNEZ ROMERO

Universitat Jaume I, IEC

Resum: Des dels primers segles del cristianisme, s'assignà a Climent de Roma (s. I) el *De duodecim diebus ueneris*, un text menor on es prescriuen els dotze divendres de l'any en què hom ha de dejunar. A més de la coneguda existència de les versions italiana i anglesa, hi ha constància de la difusió medieval de l'obreta en català. En aquest estudi se n'inventarien set testimonis (un dels quals perdut), que reporten suficients diferències textuais i de contingut per considerar-los independents. Es tracta, per tant, d'un exemple clar de les denominades traduccions "quotidianes" o d'ús, en aquest cas d'un text religiós breu.

Paraules clau: *De duodecim diebus ueneris*; Climent de Roma; traduccions medievals; traduccions quotidianes; dejunis.

Abstract: Since the first centuries of Christianity, *De duodecim diebus ueneris* has been ascribed to Clement of Rome (1st century); this minor text states the twelve annual Fridays when one has to fast. Apart from the known Italian and English versions, there is evidence of the mediaeval spreading of that short work in Catalan. In this study, seven witnesses are gathered (although one is lost), showing enough textual and content differences to consider them as independent. It is, therefore, a clear example of the so-called "occasional" or "quotidian" translations, which in this case is a brief religious text.

Keywords: *De duodecim diebus ueneris*; Clement of Rome; mediaeval translations; "occasional" translations; fasts.

SUMARI

1. Introducció.- 2. Les obres de Climent de Roma i la tradició grecolatina del *De duodecim diebus ueneris*.- 3. El dejuni medieval i el context del *De duodecim*.- 4. Els manuscrits coneguts de la tradició catalana.- 5. Els textos catalans conservats. Edició.- 6. Algunes observacions textuais sobre el contingut dels testimonis conservats.- 7. El *De duodecim* i les traduccions "d'ús" o "quotidianes" d'obres religioses breus.

¹ Abreviatures utilitzades: AIEC = Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans; BBC = Butlletí de la Biblioteca de Catalunya; BC = Biblioteca de Catalunya; BITECA = Biblioteca de Textos Catalans Antics; BRABLB = Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona; BUV = Biblioteca de la Universitat de València; manid = número d'identificació de manuscrit en BITECA.

1. INTRODUCCIÓ

Segons l'ordre de successió indicat per Ireneu, Climent de Roma fou bisbe de Roma després de Pere, Lli i Clet, i sens dubte un dels pares apostòlics més coneguts i un dels més beneficiats a l'hora d'atribuir-li obres i llegendes. De fet, sant Jeroni ja reportava una tradició que el considerava successor directe de Pere, per tal de donar coherència a la creença que identificava aquest Climent de Roma amb el Climent citat a *Ad Phil.* 4, 3, i, per tant, coneixedor directe dels apòstols. Tanmateix aquesta cronologia entra en contradicció directa amb una altra de gairebé segura que fa del nostre Climent autor d'una epístola enviada als corintis (la *1Clem.* de final del s. I.) en la qual ens parla ben clarament de divisions, enfrontaments i divergències en l'església cristiana de Corint.

Ja en el segle V o VI, la *Passio sancti Clementis* s'encarregà de difondre el martiri de sant Climent. Segons aquesta *Passio*, el sant fou llançat a la mar amb una àncora al coll; com que molts cristians pregaren per tal de trobar-ne el cos, la mar es retirà un bon tros de la riba i justament allà trobaren una església amb el cos del màrtir. La referència a aquesta passió no és gratuïta: el martiri del sant té testimonis editats en català fins i tot en els segles XVII i XVIII. De fet, la Biblioteca de Catalunya conserva unes *Cobles en alabanca dels gloriosos martyrs sanct Anthimo, y sanct Climent, les rellíquies dels quals están en la Yglesia de Sant Pere, de la vila de Figueres* (Girona, G. Garrich, 1629), del prevere i beneficiat Joan Josep Veya, on es remarca fonamentalment que tots dos sants foren martiritzats per "los cruels Tirans" de Roma i s'hi destaca que corre la brama que Figueres té "la intercessio/ y rellíquies destos Sancts". La referència al martiri també és l'argument essencial dels *Goigs del glorios y portentos S. Clement Papa, y Martyr, venerat en la Hermita del dit Sant en lo Terme, y Parroquia de la Vila de Salàs Bisbat de Urgell* (Barcelona, Joan Jolis, 1746). Tanmateix, en cap dels dos textos, ni en les cobles ni en els goigs, s'hi fa cap esment als escrits originals o atribuïts a Climent de Roma, ni menys encara a la seua difusió catalana.

2. LES OBRES DE CLIMENT DE ROMA I LA TRADICIÓ GRECOLLATINA
DEL *DE DUODECIM DIEBUS UENERIS*

A més de la carta –primera– als corintis, d'autoria segura, aviat se li n'assignà erradament també una segona, la *Secunda Clementis*, que és més aviat una homília inscrita en el cristianisme primitiu, probablement del segle II. També se li atribuïren les conegudes *Pseudoclementines*, difoses en un text narratiu llatí, les *Recognitiones*, i en un altre en grec, les *Homilies*.² De fet, el text base de les *Pseudoclementines* proporcionà el contingut essencial a aquestes dues redaccions i sobretot propagà els elements més llegendaris del sant, com ara que fou Pere mateix que l'ordenà bisbe de Roma³ i que col·laborà amb alguns apòstols.

Un altre text menor, també falsament adjudicat a ell, serà el centre d'aquestes pàgines. Es tracta del *De duodecim diebus ueneris*, degudament consignat entre les

² F. STANLEY JONES, *Clement of Rome and the Pseudo-Clementines: History and/or Fiction*, in *Studi su Clemente Romano. Atti degli Incontri di Roma, 29 marzo e 22 novembre 2001* (Philippe LUISIER, ed.), Roma, 2003, pp. 139-161.

³ A propòsit de la polèmica sobre el paulisme de Climent, Juan José AYÁN (*Introducción a Clemente de Roma. Carta a los Corintios*, Madrid, 1994, pp. 30-31) ja afirmava taxativament que entre Pau i Climent hi ha un "abismo teológico" i que, a més, en *1 Clem.* hi ha una confluència de corrents hel·lènics i jueus.

obres atribuïdes a Climent de Roma en el *Clavis Patrum Graecorum* (CPG 1006) de M. Geerard⁴ i editat fa més d'un segle per Giovanni Mercati.⁵ En comparació amb *IClem.* i les *Pseudoclementines*, el *Duodecim* ha estat molt poc estudiat pels especialistes del tema, si tenim en compte la quantitat minsa de pàgines que hi han dedicat. Per això mateix, no resulta gens estrany que Mercati confessés “che non conosco edito nè ricordato”⁶ el text en qüestió, perquè la còpia de la versió llatina que edità havia passat desapercebuda durant segles dins del manuscrit Vaticano lat. 3838,⁷ del segle XII, on feia companyia a la més difosa i important *Visio Esdrae*, l'Apocalipsi d'Esdras.⁸ Com que es tracta d'una edició antiga i de difícil consulta, em permet la llibertat de reproduir-la:

Ego Clemens romanus pontifex paraui uobis uitam eternam. Inueni in canonibus apostolorum, quod Dominus dixit ad beatum Petrum magistrum meum de duodecim diebus ueneris, in quibus omnes xpiani in pane et aqua ieiunare debent usque ad uesperas.

Primus dies in mense Marci.
 Secundus ante annunciationem sancte Marie.
 Tercius in parasceue.
 Quartus ante ascensionem Domini.
 Quintus ante pentecosten.
 Sextus in quatuor temporibus in mense lunii.
 Septimus ante natiuitatem sancti Iohannis baptiste.
 Octauus ante festiuitatem apostolorum Petri et Pauli.
 Nonus post festum sanctorum Iacobi et Xpofori.
 Decimus primus in mense Septembri.
 Vndecimus primus in mense Decembri.
 Duodecimus ante natiuitatem Domini.

Hoc sciatis, fratres et sorores, quia quisque istos dies in pane et aqua bene obseruauerit, in exitu anime sue accedent angeli et ministrabunt ei.
 Amen.

És fàcilment deduïble que el *De duodecim* és un text apòcrif medieval, perquè comença dient que ha trobat en les cartes canòniques (o catòliques) del Nou Testament que Jesucrist va dir a Pere que hom ha de dejunar dotze divendres, i això

⁴ Vegeu també Mauritiu GEERARD, J. NORET, *Clavis Patrum Graecorum. Supplementum*, Turnhout, 1998, p. 2, s.v. *Clemens Romanus*.

⁵ Giovanni MERCATI, *Note di letteratura biblica e cristiana antica*, Roma, 1901, p. 81.

⁶ G. MERCATI, *Note di letteratura*, p. 65, n. 1.

⁷ Dins d'aquesta mateixa tradició llatina, tenim el ms. 1090 de les *nouvelles acquisitions du fonds latin* de la Biblioteca Nacional de París, de les acaballes del segle XV, “une sorte de *vade-mecum* à l'usage de religieux d'un monastère bénédictin de la Congrégation de Sainte-Justine de Padoue”, tal com indica Lucien Auvray a la “notice” del manuscrit en qüestió (Lucien AUVRAY, *Notice sur le manuscrit 1090 des nouvelles acquisitions du fonds latin de la Bibliothèque Nationale*, “Bibliothèque de l'École des Chartes”, 75 (1914), pp. 328-344, ad p. 328). Al f. 39r llegim “de ... duodecim diebus ueneris in quibus omnes Christiani tenentur jejunare in pane et aqua”.

⁸ Que curiosament també té a veure amb els dejunis: “L'apocalisse di Esdra, composta da sei visioni e dalla rivelazione finale, riporta come Esdra premise un digiuno di sette giorni per le prime cinque visioni e di un solo giorno per la sesta visione.” (Adele SCARNERA, *Il digiuno cristiano dalle origini al IV secolo. Contributo per una rivalutazione teologica*, Roma, 1990, p. 89).

evidentment no hi consta. A més a més, el Climent del segle I no podia citar el Nou Testament com a escriptura perquè encara no en coneixia cap canón,⁹ la qual cosa va justament en contra del que es diu a l'inici dels “dotze divendres”. Mercati¹⁰ mateix ja reconeixia que l'apòcrif atribuït a Climent no podia tenir molta antiguitat atès el fet que s'hi fa referència al Nadal de sant Joan Baptista, a la festa de Pere i Pau i a sant Cristòfor. Tot això confirma encara més que aquest text prescriptiu dels dejunis de divendres no té res a veure amb les canòniques dels apòstols, si hom encara persistia a creure l'obra real de Climent de Roma.

En el seu estudi, Mercati¹¹ encara hi feia referència a una versió grega d'aquest text conservada en el còdex Vat. 1538, del segle XV, que mantenia importants diferències respecte del llatí,¹² entre les quals l'aparició de dejunis per a la nativitat de la Mare de Déu, el baptisme de Jesús o la Purificació, i l'afegit d'un tretzè dejuni, el de l'Assumpció de la Verge. Independentment de les filiacions, aquesta versió té la virtut de fer-nos veure la relativa facilitat amb què es podien canviar els dies de dejuni i fins i tot afegir-n'hi d'altres, malgrat el títol indicador de “dotze divendres”. Lògicament, això depenia de la datació i del lloc concret per on devia circular el text, i per això hauríem d'assumir que el contingut primitiu s'ajustava després a les tradicions d'un temps i d'un lloc, com succeïa també amb els aplecs hagiogràfics o d'exempla. No costa gaire suposar que podem tenir lleugeres variants i afegits diversos a partir de l'esquelet bàsic, fins i tot dins mateix de la tradició llatina, que és aquella que ara ens interessa. Fet i fet, fa pocs anys Jasper¹³ edità tres textos llatins més, dels segles XI-XII, que mantenen algunes diferències entre ells i als quals hauré de remetre en apartats posteriors.¹⁴ Amb tot, estic plenament convençut que una anàlisi detinguda del contingut de manuscrits amb textos religiosos breus, amb oracions, himnes, poemes i melodies, faria créixer considerablement el nombre de còpies llatines de les prescripcions pseudoclementines. No és, però, la meua intenció fer ací aquesta feina, sinó detectar i examinar les versions catalanes d'aquest text i inventariar-ne les còpies de què tinc notícia.

3. EL DEJUNI MEDIEVAL I EL CONTEXT DEL *DE DUODECIM*

El cristianisme primitiu considerà el dejuni com una pràctica convenient per aconseguir la higiene de l'esperit, essent l'equilibri del cos un mitjà per procurar la salut interior.¹⁵ És a dir, en principi hom no separà les esferes física i espiritual, com sí que es farà en temps posteriors, quan la patristica comence a considerar el dejuni des

⁹ J.J. AYÁN, *Introducción*, p. 35.

¹⁰ G. MERCATI, *Note*, p. 81.

¹¹ G. MERCATI, *Note*, pp. 238-239.

¹² Els canvis respecte del llatí s'han de situar en l'esfera bizantina, segons Johannes HOFMANN, *Das profil des Klemens von Rom in den Gottesdienstlichen texten des Christlichen ostens*, in *Studi su Clemente Romano. Atti degli Incontri di Roma, 29 marzo e 22 novembre 2001* (Philippe LUISIER, ed.), Roma, 2003, p.107-126, ad pp.113-114.

¹³ Detlev JASPER, 'Inveni in canonibus apostolorum...' *Zu einer mittelalterlichen Fälschung auf Papst Clemens I, in Papsttum, Kirche und Recht im Mittelalter. Festschrift für Horst Fuhrmann zum 65. Geburtstag* (H. MORDEK, ed.), Tübingen, Max Niemeyer Verlag, 1991, pp. 201-213, ad pp. 211-213.

¹⁴ Per això, i per tal de facilitar-ne les comparacions i les remissions, identifique el text editat per Mercati amb L1; L2 amb el A editat per Jasper, L3 amb el B, L4 amb el C.

¹⁵ Per a la configuració històrica i per a les relacions del dejuni cristià amb el grecollatí i jueu, vegeu Veronika E. GRIMM, *From feasting to fasting, the evolution of a sin: Attitudes to food in Late Antiquity*, Londres, 1996.

d'altres perspectives possibles i com un pas per abandonar els aspectes més físics en benefici dels més espirituals, privilegiant-ne per tant el valor ascètic. De fet, a partir de la lectura del Gènesi, hom constata que l'aliment era un instrument a través del qual el dimoni podia actuar sobre l'individu: el pecat original mateix havia estat provocat precisament per la transgressió de l'ordenança divina que prohibia menjar la poma; el càstig donat a Adam i Eva justificava que l'home medieval assumís circumstancialment l'alimentació com un obstacle per arribar a l'ascesi i, consegüentment, que el dejuni s'interpretés com una activitat que deslligava l'home de la materialitat i el preparava millor per a la divinitat. El llarg dejuni de quaranta dies practicat per Moisès i Elies (precedents de Jesús) corroborava la importància de l'absència voluntària d'alimentació, que esdevenia com una mena d'ensinistrament contra les temptacions, i per això des d'antic el dejuni es relacionava amb la pregària. No és debades, per tant, que un pseudoClement (*Homilia IX*,10) afirmi que la golafreria i la sensualitat són els camins per on entren els esperits dolents, que desitgen el menjar, la beguda i la sensualitat. En conseqüència, el dejuni, la pobresa i l'autocontrol esdevindran mitjans útils per a evitar els dimonis.¹⁶ Serà a partir del segle IV quan es materialitzarà el dejuni com una pràctica comuna i s'interpretarà que conté ingredients afegits que permeten de relacionar-lo no *sols* amb la pregària, la penitència i les almoines –o amb un acte de solidaritat amb els pobres o de preparació per rebre la paraula–, sinó també amb altres esferes.¹⁷ Definitivament, la fam espiritual es considerava molt menys apaivagable que no la física. Per un altre costat, des d'una perspectiva no religiosa, el dejuni havia passat a ser des de temps anteriors un remei terapèutic, una pràctica a l'ús per aconseguir efectes en la salut de la persona. Tant l'argumentació religiosa com la mèdica quant als beneficis del dejuni, dona compte dels companys de viatge dels *De duodecim* catalans en els manuscrits que els conserven, com veurem tot seguit.

La importància donada al dejuni justificava, al capdavant, que en els segles medievals, a més de dimecres i divendres, les quatre témpores o els dies feiners de quaresma, l'obligació s'estengués a la vespra de les grans festivitats litúrgiques, ultra els dejunis específics de cada diòcesi.¹⁸ Això ajuda a explicar que hi haja dies de dejuni en els *De duodecim* catalans que coincideixen d'antic amb festes pròpies de les nostres comarques.¹⁹ També el fet de la pràctica de la litúrgia penitencial de cada mes,²⁰ que legitima la correspondència inicial entre el nombre dels mesos de l'any i els dels dejunis consignats originàriament en el *De duodecim*.²¹

¹⁶ A. SCARNERA, *Il digiuno*, p. 94.

¹⁷ A. SCARNERA, *Il digiuno*, p. 79.

¹⁸ De fet, en algun dels qüestionaris de les visites pastorals dels segles XIV-XV es demana que el visitador comprovi "si bene ieiunia observantur". Vegeu, Josep BAUCCELLS, *Visitas pastorales: siglos XIV y XV*, "Memoria Ecclesiae", XV (1999), pp. 165-294, ad 285.

¹⁹ Davant la proliferació de festes, Pere d'Albalat, en una constitució provincial tarraconense de 1242, ja estableix les festes que s'han de guardar obligatòriament, entre les quals: l'Anunciació, l'Ascensió, sant Joan Baptista, sants Pere i Pau, santa Maria Magdalena, l'Assumpció de la Mare de Déu, la Nativitat, sant Miquel, sant Andreu, sant Tomàs, sant Joan. Vegeu Josep M. MARQUÈS, *Concilis provincials tarraconenses*, Barcelona, 1994, p. 111; i Lluís MONJAS MANSO, *La reforma eclesiàstica i religiosa de la província eclesiàstica tarraconense al llarg de la baixa edat mitjana a través dels qüestionaris de visita pastoral*, Barcelona, 2008, p. 247.

²⁰ Vegeu Dionísio BOROBIO, *La penitencia en la iglesia hispánica del siglo IV al VII*, Bilbao, 1978, pp. 160-163.

²¹ És clar que no sempre hi ha aquesta correspondència numèrica. Vegeu, per exemple, i per comparació, aquests dejunis que se'ns proposen al ms. 1494 de la Biblioteca de Catalunya, f. 21r:

"A lahor e glòria de la verge Maria, se deuen dejunar en pa e en aygue set dejunis; e sàpies per sert que qui-ls dejunarà no porà morir sens verdadera confessió e penitència. Cosa provada és.

4. ELS MANUSCRITS CONEGUTS DE LA TRADICIÓ CATALANA

- B: Biblioteca de Catalunya, ms. 1682.

Casas Homs²² ja en va fer una descripció (“conjunto de 20 folios de papel arrancados de un códice más voluminoso”) en un treball dedicat, entre d’altres coses, a un dels textos allà continguts, referit a les gràcies atorgades a qui “devotament ou missa”. L’inventari de la Biblioteca de Catalunya remet a aquesta descripció de Casas i a la d’Alcina.²³ De tot plegat, i de l’observació personal del manuscrit, podem extraure la llista de les obres que s’hi contenen:

ff. 1r Himne que comença “comparandus est Eufrati/ parte sumus no beati/ nos quos umbra tenuit...”.

ff. 1v-2v Himne “Aue cella deitatis”, precedit de l’incipit de la música “Aue uerum corpus natum/ de Maria Virgine” abans.

ff. 3r-v Himne “Triumphale lignum crucis”, precedit de la frase “Papa Bonifacius concessit cuilibet dicenti istas orationes viginti continuatis diebus confessus ore et vere contritus corde omnium peccatorum suorum remissione”.

ff. 4r-v Himne “Iuste iudex Ihesu Christe”, precedit de l’incipit “Verbum caro factum est/ Virginis Marie”.

ff. 5r-6v Himne “Virgo plorans filium”, precedit de l’incipit de la música “Rex eterne domine/ requiem dona isti”.

ff. 7r-v Himne “Gaude Virgo mater Christi”, atribuït a Gautier de Coincy.

ff. 8r-9r *Les gràcies que aconseguex la persona qui devotament ou missa*, publicades per J. Casas Homs.

ff. 9r-10r Paraules que Nostre Senyor adreça a “Asbert Arcabisba de Cicília” quan aquest, durant la Missa, li pregunta quines coses pot fer perquè li siga agradable.

ff. 11r-v Còmput de les Misses de sant Amador.

ff. 12r-15v Oració per a “Tota persona que sia posade en tribulació o en [ira] de saynor o en percecusió de anemichs”. Es tracta d’una oració que, entre d’altres coses, pot fer “desliurar” una ànima del purgatori.

Lo primer és lo dejuni de Nadal.

Lo segon, la vigília de Parici.

Lo ters és la vigília de la Purificació.

Lo quart és la incarnació del Fill de Déu.

Lo sinquè, la Assumpció [de] la verge Maria d’Agost.

Lo sisè és la nativitat de la verge Maria.

Lo setè, la concepció davent [*per ‘davant’?*] tot de la verge Maria.

Item són dos dejunis en l’any que hom deu jejunar en pa e ayga, e són en les dues festes de sent Miquell; e és cosa provade que no poràs morir a mala mort ni en peccat mortal.

Lo primer és la aparició de sent Miquell, qui és de mag.

Lo segon, la deïcasió de sent Miquell, en satembre”.

²² Josep CASAS HOMES, *Las gracias de la Misa. Creencias populares del siglo XV*, “Analecta Sacra Tarraconensia”, XXVIII (1955), pp. 71-78, ad pp. 73-74. Aquest manuscrit encara no ha estat descrit a BITECA.

²³ Alcina indica que el 1682 “és procedent del ms. 1579” (Joan F. ALCINA, *Un fragment de la “Visio Philiberti” i la tradició hispana del “Diálogo del alma y el cuerpo”*, “Estudi General”, 11 (1991), pp. 91-98, ad pp. 91-92). En Eulàlia DURAN (dir.) *Repertori de manuscrits catalans (1474-1620)*, I: *Arxiu Històric i Biblioteca de Catalunya*, Barcelona, 1998, pp. 271-272, s’afirma, lògicament, que el ms. 1579 “ha estat desmembrat del ms. 1682”.

- ff. 16r-v Els dotze divendres de dejuni segons el papa Climent.
- ff. 17r-18r Himne “Lux eterna beatorum”.
- ff. 18v-19r L’oració “Subuenite sancti Dei”.
- ff. 19r-v Fragment de la *Visio Philiberti*, editat per Alcina.
- ff. 20r-v Himne “Sancta Dei genitrix”, precedit de l’incipit de la música “Verbum caro factum est/ Virgnis Marie”.

És evident del tot que hi ha un bloc dins del ms. 1682 (ff. 8-15) que té a veure amb el purgatori i/o les misses. El text potser més representatiu d’aquest contingut seria aquell que mostra diversos còmputos de les anomenades misses de sant Amador, que se celebraven precisament per a alliberar una ànima del purgatori i que el Concili de Trento va condemnar a causa de les supersticions populars que hom afegia al trentenari. Es tracta, com bé diu Cerdà,²⁴ d’unes misses que responien a una lògica de l’acumulació, amb assignacions no sempre idèntiques. De tots els còmputos copiats en aquest manuscrit, sols el primer té prou relació amb aquell altre que presenta l’incunable de 1486 on s’inclou la *Vida de sant Amador* (Tolosa de Llenguadoc, Henry Mayer). Es tracta d’una comprovació que ens serveix per a definir unes característiques comunes a aquests tipus de textos breus religiosos no litúrgics, sovint ben populars i difosos, originals o traduccions: la seua diversitat i relativa independència a partir d’una base molt flexible, sotmesa a canvis constants causats pels costums o tradicions d’una zona, pels coneixements dels autors (o traductors) que les reporten o per les circumstàncies de la transmissió textual (oral o escrita).

Els textos catalans inclosos en aquest manuscrit 1682 foren publicats per Moliné l’any 1913.²⁵

- C: Biblioteca de Catalunya, ms. 854 (BITECA, manid 1268).

Volum factici de diverses mans del segle XV, format per l’acumulació de quaderns de mides diverses, que conté oracions i contemplacions. En l’inventari de la BC (vol. 1, 309) consta aquest manuscrit com a “Llibre de devocions a la Verge, en català, en prosa i vers. [s. XV]”. El text català del *De duodecim* comença al f. 3v (amb la llista dels 12 divendres) i segueix al 66v (amb 3 divendres més afegits). Entre els folis 4-66 hi ha un conjunt de contemplacions i d’oracions; a partir d’ací, segueixen altres oracions fins al f. 80 r., on comença la *Contemplació devota de la Passió de nostro Senyor Jhesu Christ*, que arriba fins al foli 85 r. Des d’aquest punt fins al final, hi trobem transcrites altres oracions, algunes de les quals ben interessants i curioses: contra la pestilència, una “bona per a cuchs”, per al dolor de queixal, per a la dona “qui no pugua infantar”, per a “fet d’armes”.

- F: Biblioteca Nazionale di Firenze, Palat. 1052 (BITECA, manid 2673).

Prové del Museo di Fisica e Storia Naturale di Firenze. Manuscrit de les acaballes del segle XIV que conté 15 folis escrits. És, bàsicament, un receptari florentí –o, millor, una compilació de receptes– on s’interpolen unes *orationes defunctorum* (ff. 11v-12v), una exposició del Parenostre (f. 13r) i el nostre text sobre els dejunis (ff. 13v-14v); al final del manuscrit podem llegir tres poemes en català (ff. 14v-15rv), el primer dels quals ha estat editat per Gemma Avenoza, a qui devem a més la darrera

²⁴ Jordi CERDÀ, *Les misses de sant Amador: purgatori i cultura popular*, Barcelona, 2006, p. 75.

²⁵ E. MOLINÉ I BRASÉS, *Textes vulgars catalans del segle XV*, “Revue Hispanique”, 28 (1913), pp. 396-441. El text dels dotze divendres és editat a les pàgines 422-423, núm. XVI.

descripció d'aquest còdex, que podem situar en territori italià i en possessió d'algun metge català.²⁶

Quant a la seua composició temàtica, amb textos religiosos al costat de receptes, en principi pot explicar-se per la voluntat d'aplegar una sèrie d'obres per a ús o gaudi del posseïdor o pel fet casual de convergir plecs diversos en un mateix manuscrit. Ara bé, en el cas concret de la llista o prescripció dels dejunis, té lògica incloure-la tant entre textos religiosos (com en els casos de B i C), com entre aquells altres que tenen a veure poc o molt amb l'alimentació o amb el règim de salut, com ara aquest.

-M: Bibliothèque Municipale de Marseille [l'Alcazar], ms. 1095 (BITECA, manid 1679).

Manuscrit molt conegut entre els erudits catalans perquè conté sermons atribuïbles a Vicent Ferrer i una de les còpies de la *Doctrina pueril* de Llull. Liéutaud ja l'estudià, i edità el testimoni català dels dejunis que s'hi inclou.²⁷ C. Brunel, uns anys després, en completà la descripció, remarcant en els preliminars que, dels sermons, ja n'havia parlat Miret i Sans²⁸ i de la poesia, Massó Torrents,²⁹ i afirmant obertament que "le livre n'est qu'une réunion de cahiers apparemment sauvés de la destruction des volumes auxquels ils appartenaient [...] On reconnaît une souche primitive constituée par trois vestiges d'un manuscrit écrit de diverses mains du XVe siècle et folioté en rouge, au XVe ou au XVIe siècle. Ces fragments ont été séparés par des intercalations et intervertis".³⁰ Finalment, Brunel assignà al text català dels dejunis l'ítem 43 de tots els textos continguts en M. Més recentment, se n'interessà Pere Bohigas.³¹

Tot i que, en principi, hom podria acceptar que la inclusió del *De duodecim* en català no obeeix a cap més motiu que a una voluntat pràctica, d'aprofitament dels espais buits del còdex, és clar que hi ha un criteri unificador del contingut perquè, com en altres manuscrits, el text pseudoclementí comparteix espai amb textos religiosos i lul·lians, i fins i tot (com en el nostre testimoni B) amb la *Vida de sant Amador* (folis 257-273).

- V: Biblioteca Universitària de València, ms. 216 (BITECA, manid 1177).

Volum acèfal provinent del convent de sant Domènec. Manuscrit de 137 folis escrits copiat probablement a València entre 1440-1460, per tres mans gòtiques. Els primers plecs s'han conservat desordenats després d'una restauració recent. Més o menys, jo hi distingiria diversos blocs temàtics:

²⁶ Gemma AVENOZA, *Poemes catalanooccitans del s.XIV en un manuscrit florentí. Edició i estudi de Na Dolsa...*, primer del recull, in *Trobadors a la península Ibèrica* (V. BELTRAN, M. SIMÓ, E. ROIG, eds.), Barcelona, 2006, p. 73-90. Per a la part dedicada al receptari (ff. 1r-11v, més altres receptes que aprofiten espais dels folis següents), és fonamental l'article de Laura RAMELLO, *Una raccolta di ricette in antica lingua catalana (codice palatino 1052 della Biblioteca Nazionale di Firenze)*, "Quaderni di Filologia Romanza" II (1994), p. 99-136.

²⁷ Victor LIÉUTAUD, *Estudi literari d'un manuscrit català conservat en la Biblioteca de Marsella*, "Lo Gay Saber" II (1879), pp. 17-20, 49-53, 153-156, 165-167; III (1880), pp. 127-129, 147-149 (ad II, p. 51).

²⁸ Joaquim MIRET I SANS, *Sermonari català de Marsella*, "BRABLB", VI (1911-12).

²⁹ Jaume MASSÓ TORRENTS, *Repertori de l'antiga literatura catalana. La poesia*, vol.1, Barcelona, 1932, p. 34.

³⁰ Clovis BRUNEL, *Notice et extrait du manuscrit 1095 de la Bibliothèque de Marseille*, "Bibliothèque de l'École des Chartes" XCV (1934), pp. 5-30, ad pp. 6-7.

³¹ Pere BOHIGAS, *Petita contribució a l'inventari d'obres catalanes de pietat popular anteriors al segle XIX*, in *Sobre manuscrits i biblioteques*, Barcelona, 1985, pp. 262-272, ad p. 267, ítem 45. Una descripció completa del manuscrit, a BITECA, manid 1679.

- 1) ff. 1r-54vb. Receptes diverses (contra el dolor de dents, gota...) que acompanyen la traducció del *Thesaurus pauperum*, dels aforismes d'Hipòcrates i del *Llibre de Macer* (és a dir, el *De viribus herbarum*).
- 2) ff. 54vb-71va. Taules astrològiques, tractat d'astronomia, llunari, amb la intercalació de textos brevíssims sobre les sagnies.
- 3) ff. 71va-93va. Textos religiosos, oracions i proverbis (inclosos els *Proverbis de Salomó*, que encapçalen el bloc).
- 4) ff. 93vb-102. Lapidari, almanac, zodíac, astrolabi.
- 5) ff. 104-108. Oracions i misses, amb la intercalació d'una "taula calendaria perpètua".
- 6) ff. 109-117. *Llibre de Sent Soví*.
- 7) ff. 118-133. Textos en llatí.
- 8) ff. 134-137. Textos diversos, fonamentalment receptes, amb una profecia, oracions supersticioses, etc.

El nostre text és transcrit entre els folis 107v-108r de la numeració actual, en aràbics (que corresponen als folis 119v-120r de la numeració antiga en romans). Després segueixen "Altres misses de mossèn sent Pau".

-S: Biblioteca Capitular de Saragossa, ms. 1292 (BITECA, manid 1176).

Actualment perdut, però conegut gràcies a un article de J.M. March.³² La seua descripció d'aquest manuscrit, del segle XV, no admet cap dubte respecte a la identitat del text. Rúbrica: "Aquests son los XII divendres los quals papa clement troba escrits segons que el dix en los fets dels apostols los quals ihs. xt. reuela a sant pere que tot hom e tota dona qui dejunas en pa e en aygua e que sia be confessat con los comensara los xii apostols li recaptaran gracia ab Jesu Xt. que ira la sua anima en paradís segurament". Començament del text: "Lo primer diuendres es lo primer de mars, lo segon es aquel que es abans de madona santa Maria de mars, lo ters es aquel de pascha... (Segueixen els altres)". La nostra obra s'inclouia entre textos de devoció en català i llatí.

-b: Biblioteca de Catalunya, Bon 10-V-11 (BITECA, manid 2017).

Títol al teixell: *Llibre del rebere Mestre Franses Ximenis*. Massó³³ en féu una primera descripció en parlar de les *Qüestions sobre els novíssims* i Eiximenis. La fitxa de la Biblioteca de Catalunya corresponent a aquest incunable assenyala, en fi, que manca la indicació de lloc i d'impressor, encara que sí que apareix la data de 1486, al final del volum: "Los presenta libres ab gran diligència corregits per un frare de sant Fransès l'an mil.cccc.vuytanta he sis". S'apunta la possibilitat que fos imprès a Tolosa de Llenguadoc per Heinrich Mayer, possibilitat que semblà "plausible" a Pere Bohigas.³⁴ L'exemplar fou propietat del Dr. Anton Gavalda, després de M. Bruguera (†1882) i posteriorment del llibreter Salvador Babra, que el va vendre al senyor Font

³² J. M. MARCH, *Còdexs catalans i altres llibres manuscrits d'especial interès de la Biblioteca Capitular de Saragossa*, "BBC", 6 (1920-1922), pp. 361-363. N'han parlat recentment Lourdes SORIANO i Gloria SABATÉ, *Literatura pietosa i edificant a la Corona d'Aragó. Aportació de textos inèdits i nous manuscrits per al seu estudi (segles XIV i XV) (I)*, "Boletín Bibliográfico de la Asociación Hispánica de Literatura Medieval", 16 (2002), p. 307-339, ad p. 317, ítem 14.

³³ Jaume MASSÓ TORRENTS, *Les obres de fra Francesch Eximeniç (1340?-1409?)*, "AIEC", III (1909-1910), pp. 588-692, ad pp. 656-658.

³⁴ Pere BOHIGAS, *El impresor de la M⁴²*, 89 mm, "Gutenberg Jahrbuch" 36 (1961), pp.55-59, i *Incunables catalanes atribuïbles a Henry Mayer*, "Gutenberg Jahrbuch" 40 (1965), pp. 96-98; Pere

i Rubinat el 1948; finalment formà part del llegat Bonsoms dipositat a la Biblioteca de Catalunya.³⁵

El nostre text dels dejunis de divendres (ff. 36 ra.-36 rb.), transcrit ja per Aguiló,³⁶ fa costat a les *Qüestions sobre els novíssims*, el *Viatge* de Ramon de Perellós i la *Vida* i les *Misses de sant Amador*, entre d'altres. Alguns dels acompanyants, sobretot el darrer citat, no són gratuïts: tant ací com en el ms. 1095 de Marsella i el 1682 de la Biblioteca de Catalunya (els nostres textos M i B, respectivament), els dejunis de divendres acompanyen alguna *Vida de sant Amador*.³⁷

5. ELS TEXTOS CATALANS CONSERVATS. EDICIÓ

C = BC 854

[f. 3v] Aquests són los XII divendres que tot christià deu dejunar, los quals han molt gran propietat e fan dejunar a pa e aygua. E són los qui seguxen:

Lo primer divendres és lo primer divenres de març
Lo segon és ans de santa Maria de march
Lo terç és lo Divenres Sant
Lo quart és ans de Assensió
Lo quint és ans de Sincogesima
Lo sisè és³⁸ lo divendres de les quatre tempres de maig
Lo setè és ans de sant Johan Babtiste
Lo vuytè és ans de sant Pere
Lo noè és après la festa de sant Pere
Lo deè és lo divenres de les quatre tempres de setembre
Lo onzè és lo divenres ans de sant [f. 4 r.] Andreu
Lo dotzè és ans de Nadall

[f. 66v] Qui dejunarà tres³⁹ divenres de l'any en pa e aygua, los quals Jhesuchrist los dix als seus apòstols e dexeblas, que talls personas qui-ls

---

BOHIGAS, Amadeu J. SOBERANAS, *Exposició Commemorativa del V Centenari de la Impremta. El llibre incunable als Països Catalans*, Barcelona, 1976, p. 63, ítem 50.

³⁵ Vegeu Curt WITTLIN, *Les tres fonts llatines de les 'Qüestions sobre els novíssims' atribuïdes, en l'edició de Tolosa del 1486, a Francesc Eiximenis*, "Estudis de Llengua i Literatura Catalanes", XIX (1989), pp.149-165, p.151, (Miscel·lània Joan Bastardas, 2). Wittlin nega l'atribució a Eiximenis d'una les obres incloses en aquest volum, les *Qüestions sobre els novíssims*, precisament perquè es tracta d'un aplec de tres textos traduïts.

³⁶ Marià AGUILÓ, *Catálogo de obras en lengua catalana impresas desde 1474 hasta 1860*, Madrid, 1923, pp.176-177, núm. 252.

³⁷ J. CERDÀ (*Les misses*, p. 71), tot citant J.F. ALCINA (*Un fragment*, p. 92), posa en contacte aquests dos darrers manuscrits quan parla d'unes misses del papa Climent, que a Mallorca esdevenen misses de mossèn Nagrell. Segons Gabriel LLOMPART, *Aspectos populares del purgatorio medieval*, "Revista de dialectología y tradiciones populares", 26 (1970), pp. 253-274, ad 264-265) aquest canonge Nagrell de la darrerria del segle XIV potser dugué un costum de la cort papal d'Avinyó regentada per Climent V o VI. Malgrat que parteix d'una relació inexistente entre les misses del papa Climent i els dejunis del papa Climent, la conclusió de Cerdà és del tot acceptable: "sembla prou evident que aquest dejuni anava lligat a les misses de sant Amador".

³⁸ Segueix *ans* ratllat.

³⁹ Segueix *vegadas* ratllat.

dejunaran hauran la gràcia daval escrita, ço és: primerament, que quant se morrà, lo diable no pot saber la hora de la sua mort ni y⁴⁰ porà ésser; item més, que qualsevulla gràcia que demanarà a Déu Jhesuchrist li serà atorgada; d'altra part, que no pot morir de pastilència ne sens confessió e penitència. E són los divenres los següents:

Primo lo primer divenres de juny
Item més lo darer divenres de agost
Item més lo primer divenres de satembra

Item diràs cada vegada [que] dejunaràs tres paternoster e tres avemarias

B = BC 1682

[f. 16r] Aquests són los dotze divendres los quals papa Clement trobà en les canò[n]icas⁴¹ dels apòstols –e deuen-se dejunar en pa e aygue–, per so com Nostro Senyor mostrà a sent Pera que aquest[s] dotza divenres són en l'any. E qui los dejunarà sabrà lo jorn de la sua fi, axí com faheran los apòstols. E són los qui-s saguexen:

Lo primer és lo primer dive[n]res de mars
Lo segon és lo divenres abans de santa Maria de mars
Lo ters és lo Divenres Sant
Lo quart és lo divenres abans de Asanció
Lo sinquè és lo divenres abans de Sincoge[s]ma
Lo VI és lo divenres de las ·IIII· tempras de Sincogesma
Lo setè és lo dive[n]res abans de sent Johan de juny
Lo vuytè és lo dive[n]res abans de sent Pera de juny
Lo novè és lo divenres abans de sent Pera e de sent Faliu [f. 16v]
Lo deè és lo dive[n]res abans de las ·IIII· tempras de satembra
Lo ·XI·^è és lo divenres abans de sent Andreu
Lo ·XII·^è és lo divenres abans de sent Tomàs

E qui los dits divenres dejunarà, quant la sua ànima axirà del cos, serà per los àngels denant Déu presentade. Emperò deuen fer dir una missa a honor dels sants apòstols, e [o]ferir pa e vi e lum,⁴² e après se deuen dejunar ·III· divenres en pa e en ayga. E qui ho farà, lo diable no sabrà ni serà a la sua fi. E són aquests:

Lo primer divendres de juny
Lo segon és lo darer divenres de agost⁴³
Lo ters és lo primer divenres de satembr[e]

E s'à a dir o fer dir cascun divenres d'aquests ·I· missa (so és: lo primer, a la Santa Trinitat; lo segon divenres, missa del Sant Spirit; lo ters dive[n]res, missa de sent Pera), e en cascuna missa oferir pa e vi e lum. E en

⁴⁰ y intr.

⁴¹ Lectura dubtosa de la *n*.

⁴² *lum*, lectura dubtosa.

⁴³ Segueix, com si fos un exercici d'imitació cal·ligràfica, *és lo darer divenres*.

cadescun d'aquests divenres se deuen fer ·III·⁴⁴ almoynes (la una, per honor de la Santa Trinitat; l'altre, del Sant Spirit; l'alt[re], a [o]n[or] dels apòstols) a pobres qui preguen Déu per a [f. 17r.] [ ]⁴⁵

V = BUY 216

[f. 107v] En nom de Déu sia e de Madona s[an]ta Maria, lo benaventurat mossèn sent Climent estant papa de Roma a tots los ffels de Jhesuchrist, saluts. Yo atrobí en los libres de les canòniques dels apòstols que Jhesuchrist dix a sent Pere que XII· divendres són en l'any que hom deu dejunar en pa e en aygua ans de la sua mort, axí com foren [sic] los dotze apòstols: és cert que sabrà lo jorn de la sua ffi de tres dies ans que muyre e no veurà les penes infernals.

Lo primer divendres és de maç [sic]
 Lo segon divendres és ans de sancta Maria de mac [sic]
 Lo tercer divendres és lo Divendres Sant, ans de Pasqua de la Resurrecció
 Lo quart divendres és ans de l'Asensió
 Lo ·V· divendres és ans de Cinquagesma
 Lo VI divendres és en los [sic] IIII· tempres de Quaresma
 Lo VII divendres és ans de sent Johan de juny
 Lo VIII divendres és ans de sent Pere de juliol
 Lo ·IX· divendres és ans de sent Pheliu de agost
 Lo ·X· divendres és ans dels quatre⁴⁶ tempres de sent Miquel e en setembre
 Lo XI divendres és ans de sent Andreu
 Lo XII· divendres és⁴⁷ ans de Nadal

E en cada un⁴⁸ d'aquests divendres deu hom fer una almoyna, axí que són ·XII· almoynes, a honor de mossèn sent Pere e de tots los apòstols. Item són ·III· divendres que hom deu dejunar en pa e en aygua, axí com feren los XII· apòstols:

Lo primer divendres és lo derrer dia de juliol [f. 108r]
 Lo segon divendres és en la entrada d'agost
 Lo ·III· divendres és en la entrada del mes de setembre

Sàpies [que] qui aquests XII· divendres dejunarà en pa e en aygua sia cert que les penes de infern null temps no veurà. E és opinió de tots los apòstols que àngels e archàngels seran a la sua ffi e se'n pujaran la sua ànima a la glòria celestial.

Item com aquests ·XV· dejunis sien acabats, deu hom dir una missa a honor de Déu e de mossèn sent Pere, que ell prech a Nostre Senyor Jhesuchrist que aquests dejunis que sien plaents e que vinguen a la glòria de paradís. Amén.

⁴⁴ A sobre de ·XII· ratllat.

⁴⁵ En aquest foli ja hi ha text en llatí que no té a veure amb el pseudoCliment.

⁴⁶ Segueix *teml*, ratllat.

⁴⁷ *és*, repetit.

⁴⁸ Al ms., *cadany*. Esmenem l'errada evident.

M = Bibliothèque Municipale de Marseille, 1095

[p. 79] Papa Climent, bisbe de Roma, en les canòniques dels apòstols trobà que Nostre Seyor dis a sent Pere, lo nostre mestre, e mostrà-li que aquests XII divendres [que] són en l'any hom deu dejunar en pa e-n aygua ans⁴⁹ de sa mort, axí com feren los XII apòstols:

Primo lo divendres de març
Lo segon⁵⁰ és lo Divendres Sant de Pasqua
Lo terçer és ans de senta⁵¹ Maria de març
Lo quart⁵² és ans de ll'Asenensió
Lo quint⁵³ és ana[n]s de lla Ciquagesma
Lo VIè és en les quatre témpores de Cinchquagesma
Lo setèn⁵⁴ és de sent⁵⁵ Johan de juny
Lo VIII és ans de la festa de sen⁵⁶ Pere e de sen Pau de juny⁵⁷
Lo novè és ans de la⁵⁸ primera senmana de setenbr[e]
Lo deè és ans de la festa de sent⁵⁹ Andreu
Lo XI és en la segona de noembre
Lo XII és ans del divendres de Nadal

Sàpies per veritat que qui guardarà bé⁶⁰ aquests XII divendres lealment, que la sua ànima⁶¹ quant exirà del cos serà portada per los sans⁶² àngels davant Déu e saprà⁶³ la sua fi de la⁶⁴ ànima per l'àngel. Altres tres divendres són en l'any,⁶⁵ e qui aquests divendres dejunarà en pa e-n aygua no sabrà lo diable quant la sua ànima exirà del cos:

Lo primer divendres és lo derer de març⁶⁶
Lo segon divendres és en la exida d'agost
Lo treç [sic] divendres⁶⁷ és en la entrada de setembre

---

⁴⁹ Amb titlla supèrflua.

⁵⁰ Amb titlla supèrflua.

⁵¹ Amb titlla supèrflua.

⁵² Amb *r* interlineada.

⁵³ Amb titlla supèrflua.

⁵⁴ Amb *t* interlineada.

⁵⁵ Amb titlla supèrflua.

⁵⁶ Amb titlla supèrflua.

⁵⁷ *de juny*, interlineada.

⁵⁸ Amb titlla supèrflua.

⁵⁹ Amb titlla supèrflua.

⁶⁰ Interlineat.

⁶¹ Amb titlla supèrflua.

⁶² Amb titlla supèrflua.

⁶³ *r* interl. a sobre d'una *i* no cancel·lada.

⁶⁴ Amb titlla supèrflua.

⁶⁵ Amb titlla supèrflua.

⁶⁶ *Lo derer de març* interl. sobre *lo primer* ratllat.

⁶⁷ La primera *i* esmena una *e*.

[p. 80] Aquests fan a dir misa de Sant[a] Trenitat⁶⁸ e altra de sen Pere, e que oferan pa e vi e lum.

E fassa e faça [sic] XII almoynes, a onor dels XII apòstolls, en nom del Pare e del Fil e del Sant⁶⁹ Esperit; altra per amor de nostre Seyor Déu Jhesuchrist. E donats-les alls pobres e preguats⁷⁰ que la gràcia de Déu sia⁷¹ sobre mi. E sies sert⁷² que les penes d'infern no⁷³ veuràs, e que o tengues en ton poder escrit.

F = Biblioteca Nazionale di Firenze, Palatino 1052.

[f. 13v] [E]n l'any són ·XII· divendres que hom deu dejunar en pa e en aygua, en los quals no menuch hom entrò ab les esteles, axí com feeren los ·XII· apòstols.

Lo primer divendres de març
 Lo segon divendres ans de nostra dona sancta Maria de març
 Lo terç divendres és lo Divendres Sant de Pasqua
 Lo quart divendres és lo divendres ans de la Assençió de Jhesuchrist
 Lo ·Vè· divendres es lo divendres enans de Cinquegesma
 Lo ·VIè· és en les ·IIIe· tempres de Cinquage[s]ma
 Lo ·VIIè· és enans de sent Johan de juny
 Lo ·VIIIè· és enans⁷⁴ de sent Pere de juny
 Lo ·IXè· és enans de sent Pere e de sent Feliu
 Lo ·Xè· és en les ·IIIe· tempres de setembre
 Lo ·XIè· és enans de sent Andreu
 Lo ·XIIè· és enans de Nadal

Encara són ·IIIe· divendres que hom deu dejunar en pa e en aygua mentre que és viu, axí com feeren los ·XIIè· apòstols; axí que cascun divendres hom faça del seu XIIe· almoy-[f. 14r.]nes a honor dels ·XIIè· apòstols e specialment ha honor de Déu e de madona sancta Maria e de sent Pere:

Lo primer divendres és a la entrada de juny
 Lo segon és a la hixida d'agost
 Lo terç és a la entrada de setembre

E sàpia per cert que qui aquests ·XV· divendres en pa e en aygua dejunà,⁷⁵ que les penes d'infern miyançant lo pad[...]⁷⁶ de Déu no veurà; ans sia cert que àngels e archàngels del cel vendran a la sua fi per reebre la sua ànima com hixirà del seu cors, e puy metran-la en les mans de sent Miquel archàngel e puy metran-la en parayís, on haurà goig sens fi.

⁶⁸ Segueix taca de tinta.

⁶⁹ Amb titlla supèrflua.

⁷⁰ Amb titlla supèrflua.

⁷¹ Interlineat. sobre *fom*.

⁷² Amb titlla sup.

⁷³ Al ms., e *no*.

⁷⁴ Segueix *ans* ratllat.

⁷⁵ Segueix *sia* o *sta* ratllat.

⁷⁶ S'hi pot llegir *padic* o *padu* amb una ratlla d'abreviatura.

Com los dejunis sien cumplits, fet dir una⁷⁷ missa⁷⁸ en l'altar de sent Pere a vostra messiò e pregats Jhesuchrist⁷⁹ que us haja mercè e que reeba benignament los vostres dejunis, almoynes e oracions e missa, e que sia tot a honor⁸⁰ de la Sancta Trinitat[t] e de madona sancta Maria e de tota la cort celestial, [f. 14 v.] [e] a salvament dels morts feels christians e vius, amén. E de mi, qui escrit ho he.

b = BC Bon 10-V-11

[f. 36r]⁸¹ Beneyt he loat sia Jhesucrist ab la sua beneyta mare verges sagrada per tostemps, amén. Aquestes [sic] són dotze divendres que Jhesucrist, salvador nostre, mostrà a sant Pera, los quals papa Clement trobà en les canonques [sic] dels apòstols. Aquest[s], dons, dotz[e] divendres són en l'ayn que-s deuen dejunar a pa e a aygua ans de la sua mort, així com feren los sants apòstols: he⁸² sabrà la sua fi tres dies ans de la mort per l'àngel, e après la sua mort la sua ànima serà presentada a Déu per los sants àngels ab gran goyg e consolació.

Lo primer divendres que hom deu dejunar és lo primer divendres de mars; e deu hom dir tres paternostres he tres avemaries, a honor de la Santa Trinitat.

Lo segon divendres és ans de santa Maria de mars; he deu-hi hom dir setante-e-dues avemaries, a honor dels setante-e-dos noms de Jhesucrist. Lo ters és lo Divendres Sant; e deu-hi hom dir setante-e-dos paternostres, a honor de les setante-he-dues espines del cap de Jhesucrist.

Lo quart divendres és ans de la Assensió; e deu-hi hom dir quarante paternostres e quarante avemaries, a honor dels quarante dies que Jhesucrist estigué en lo món après que fo resussitat.

Lo sinqué divendres és abans de Sincogesma; e deu-hi hom dir scinquante paternostres e scinquante avemaries, a honor dels scinquante dies que ls apòstols esperaren al Sant Esperit.

Lo sissè és lo divendres de les quatre tèmposes de la Trinitat; e deu-hi hom dir dotze paternostres e dotze avemaries, ha honor dels dotze apòstols.

Lo setè és lo divendres ans de sant Johan Baptista; e deu-hi hom dir trenta paternostres e trenta avemaries, a honor dels trenta dinés per los quals Jhesucrist fo venut.

Lo octau és lo divendres que ve ans de sant Pere del mes de juny; e deu-hi hom dir trenta paternostres, a honor dels trenta ayns que Jhesucrist avia comprès lo baptisme.

Lo novè divendres és aquell qui ve ans de sant Agostí, en lo mes d'agost; e deu-hi hom dir deu paternostres, los sinc ha honor de les sinc plagues de Jhesucrist he los altres sinc per les sinc veguades que escampà la sua preciosa sanc.

⁷⁷ Ms. *vnaa*.

⁷⁸ Amb titlla supèrflua.

⁷⁹ Segueix "e madona" ratllat.

⁸⁰ La *r* intrerlineada a sobre de lletra ratllada.

⁸¹ Numeració moderna, a llapis, corresponent al foli 28 de la numeració antiga.

⁸² Segueix *sapiau que qui aquells dejunara* [*dejunara* lectura dubtosa], ratllat per una mà posterior.

Lo desè és aquell qui ve en les quatre témpores del mes de setembre; e deu-hi hom dir tres paternostres, a honor dels tres claus ab què Jhesucrist fo clavat en la creu.

Lo onzè és lo divendres qui ve ans de sant Andreu; e deu-hi hom dir scinc paternostres, ha honor de les scinc vegades que apparé Jhesucrist en lo sant dia de Pasqua.

Lo dotzè és lo divendres ans de Nadal; e deu-hi hom dir quinze paternostres, a honor dels quinze senyals que Jhesucrist enviarà ans de Judici.

Encara deu hom dejunar tres divendres a pa e a aygua més avant, segons feren los sants apòstols:

Lo primer divendres és lo primer de juny
Lo segon, lo derrer del mes d'agost
Lo ters és lo primer divendres de setembre

E deu hom dar a cascun de aquests tres dias dotze almoynes a dotze pobres; e en lo derrer, hom deu fer dir una missa dels apòstols en altar de sant Pere e altra de la Trinitat, e deu-hi hom offrir pa, vi e lum. Mes sapiau que en cascun dia dels demunt dits, o en lo dia avans, se deu hom confessar bé e diligentment e combregar e remetre las offenses de fet ho de paraula. E si encara tenie cosa ninguna de son proïsme, que o restituesque, e asò per tant que sia placent a Déu e en gràcia sua; e lo teu dejuni e oració ly sia acceptable, car altrament no te aprofitaria a salut de la tua ànima res que fesses, estant en peccat mortal. E per complir la gràcia del tot, fan a dir més avant a cascun divendres que dejuneràs senthe-deu paternostres he sent-e-deu avemaries, he ayxí hauràs la gràcia de Déu. Amén.

6. ALGUNES OBSERVACIONS TEXTUALS SOBRE EL CONTINGUT DELS TESTIMONIS CONSERVATS

Si anem a la part inicial del text català del *De duodecim*, és a dir, allà on s'inclou un davantal i la relació dels dotze divendres –que sembla ser, amb variants, el nucli primitiu del text del pseudoCliment–, hi trobem certes diferències entre els diversos textos catalans i entre ells i els llatins. Quant al davantal, si B és més a prop de L1, V ho és de L2 i C de L3, mentre que M reporta la referència a Climent com a bisbe de Roma, que sols reapareix en L4. El davantal de F, tanmateix, no recorda cap dels textos llatins editats.

Pel que fa a la llista dels dotze divendres, B és a prop del text llatí editat per Mercati (L1), però hi manté diferències remarcables: “in quatuor temporibus in mense Iunii” passa a “de las ·IIII· tempras de Sincogesma”, solució que reapareix en M, V, F, i que probablement remunta a una tradició romànica, perquè la versió italiana medieval,⁸³ independent de la catalana, reporta “dopo la penticos-

⁸³ Girolamo AMATI, *Ubbie: ciancioni e ciarpe del secolo XIV*, Bologna, G. Romagnoli, 1866, (Scelta di curiosità letterarie inedite o rare dal secolo XIII al XVII, n. 72), pp. 5-7.

ta". De la mateixa manera ocorre amb l'onzè divendres, que el llatí localitza "in mense Decembri", tota la tradició catalana l'assigna a "abans de sent Andreu"⁸⁴ i l'italià "dinnanzi a santo Andrea". B assigna el novè divendres a "abans de sent Pera e de sent Faliu" (com F i parcialment V), mentre que els textos llatins editats parlen de "sanctorum Iacobi et Xpofori" (L1), "post festum apostolorum" (L4) o "post natale apostolorum Petri et Pauli" (L2; "post natale eorum" en L3), solució llatina que reapareix en C i en italià; altrament, *b* es diferencia de tota la resta en aportar la lliçó "ans de sant Agostí". Quant al dotzè divendres, tota la tradició parla d'abans de Nadal ("ante Nativitatem Domini", L1), llevat de B, que escriu "abans de sent Tomàs". En fi, V és l'únic que fa referència a les "quatre tempres de sent Miquel".

La coincidència de dies de dejuni en català amb algunes festivitats que apareixen o bé en llatí o bé en italià ens obliga a parlar sovint més d'una tradició textual que no d'una intervenció directa dels arromañadors, que en tot cas és menor que allò que, en principi, ens faria pensar la lectura directa, independent i no contextualitzada, dels textos transcrits en l'apartat anterior. També és cert que corresponen en molts casos a grans festivitats litúrgiques o a festes molt assenyalades del santoral:

sta. Maria de març: 25 de març
 st. Joan Baptista: 24 de juny
 st. Pere: 29 de juny
 st. Feliu, l'Africà, màrtir gironí: 1 d'agost
 st. Agostí: 28 d'agost
 st. Miquel: 29 de setembre
 st. Andreu: 30 de novembre⁸⁵
 st. Tomàs: 21 de desembre⁸⁶

Per un altre costat, cap dels textos llatins editats –tampoc l'italià ni l'anglès, que esmentaré tot seguit– no cita els tres divendres afegits als dotze primitius, que sí que apareixen sense excepció en tots els testimonis catalans, que inclouen també una coda explicativa. Mentre no tinguem materials que ho neguen, sembla ser, doncs, que en territori català es difongué aquesta tradició, tot i que no sabem si ja venia d'una etapa lingüística i cronològica anterior o es tracta d'una innovació local. Quant al contingut d'aquesta addició dels tres divendres, CBFb donen les mateixes dades; M escriu *març* per comptes de *juny*; i V, l'*entrada* per la *sortida* d'agost i *juliol* per *juny*. Per tant, i en general, es manté amb bastant regularitat i fixació el nucli primitiu, representat per CBFb.

Amb redaccions molt divergents, també és prou general la menció final dels beneficis que reporten els dejunis (que el diable no podrà saber l'hora de la mort del dejunador i que aquest no patirà les penes de l'infern) i de l'antiga relació entre de-

⁸⁴ M, per confusió, el passa al desè divendres, mentre que l'onzè el situa "en la segona de noembre".

⁸⁵ En l'actualitat, l'advent comença el diumenge més a prop de sant Andreu i sempre comprèn els quatre diumenges abans de Nadal. En la curiosa *Instrucció... per los cuiners principiants*, de Francesc del Santíssim Sagrament (Reus, 1753- Mataró, 1824), l'autor ja identificava el dia de sant Andreu amb el 30 de novembre Maria Mercè GRAS, Agustí BORRELL (eds.), *Francesc del Santíssim Sagrament, Instrucció breu i útil per los cuiners principiants segons lo estil dels carmelites descalços*, Barcelona, 2004, p. 133).

⁸⁶ Relacionat amb els dejunis de sant Tomàs hi ha la llegenda del gorg negre de Sobremunt: un pagès va voler emportar-se un moltó lligat al seu cavall, però l'animal per poc no llença cavall i pagès al gorg quan hi passen a prop; sortosament el pagès talla la faixa que subjectava el moltó al cavall tot encomanant-se a les témpores de sant Tomàs.

junis i almoines.⁸⁷ Mereix esment especial el nostre text *b*, perquè relaciona no sols, com és tradicional en català, el dejuni amb l'almoïna, sinó perquè integra a més un tercer element: l'oració, la pregària. Guillaume⁸⁸ ja havia indicat la connexió antiga entre els tres temes, en el sentit que el dejuni afavoria la pregària i l'exercici de la caritat envers el proïsme, i per això reprimia els vicis de l'ànima i preparava la persona per als atacs presents i futurs del dimoni.

Una altra característica importantíssima de *b* té relació directa amb la versió anglesa, transmesa en "an old Irish manuscript". Tots dos presenten, independentment, solucions comunes, com és fàcilment comprovable llegint fragments com:

- [...] 4. The Friday before Ascension Day to say forty Pater Nosters in honour of the forty days that our Saviour fasted. [...]
 6. The Friday after Pentecost to say twelve Pater Nosters in honour of the Twelve Apostles. [...]
 11. The Friday before All Saints five Pater Nosters in honour of Five Apparitions of our Saviour after his resurrection.⁸⁹

A més d'oferir materials per a l'esmena de lliçons concretes, la comparació confirma la idea que el *De duodecim* pseudoclementí tingué una difusió medieval enorme i que la seua transmissió textual comptà amb nombroses variants i innovacions, tant en llatí com en les diferents llengües europees, la qual cosa dificulta moltíssim la filiació i la determinació incontestable de dependències.

7. EL *DE DUODECIM* I LES TRADUCCIONS "D'ÚS" O "QUOTIDIANES" D'OBRES RELIGIOSES BREUS

Després de tot el que s'ha exposat anteriorment, seria un greu atreviment parlar d'un únic text català del *De duodecim* generador de tots els testimonis posteriors, si més no aquests sis dels quals tenim constància. Sembla més raonable parlar d'una tradició catalana que ja es fa eco de les principals aportacions de les grans fa-

⁸⁷ El text italià fa referència precisament a diversos successos ocorreguts en divendres per tal de remarcar la importància del dia, probablement perquè el redactor era coneixedor de les crítiques antigues a l'elecció del divendres per tal de diferenciar els dejunis cristians dels jueus: "però che in venerdì Adamo fu fatto, in venerdì peccò, in venerdì Caino uccise il suo fratello, in venerdì venne il diluvio sopra alla terra, in venerdì uccise Davit Golia; in venerdì uccise per il peccato Elia ventiquattro migliaia d'uomini, in venerdì fu dicollato santo Giovanni Battista, in venerdì fu annunziata la vergine Maria, in venerdì fu crucifisso Cristo, in venerdì santa Maria n'andò in cielo, in venerdì fu morto san Piero e san Pagolo, in venerdì fu lapidato santo Stefano, in venerdì pugnèrà Antecristo il mondo con Elia ed Enocche, in venerdì verrà Cristo a guidicare il mondo: e però vedete quante cose sono state in venerdì. Chi gli digiunerà averà il sopradetto merito alla fine sua da Cristo" (G. AMATI, *Ubbie*, pp. 6-7). No cal dir que algunes d'aquestes ratlles precedents justifiquen alguns dels dotze dejunis pseudoclementins: Anunciació, Joan Baptista, mort de Crist, Pere i Pau...

Certament, l'elecció inicial de dimecres i divendres com a dies de dejuni cristià vingué marcada per la voluntat de diferenciació respecte al dejuni jueu, tot i que a partir del segle III es justificaren per ser el dia de la traïció de Judes i el de la crucifixació de Jesús, respectivament (A. SCARNERA, *Il digiuno*, p. 76), mentre que el diumenge era el dia dedicat al senyor, el dia litúrgic per als cristians.

⁸⁸ Alexandre GUILLAUME, *Prière, jeûne et charité*, Paris, 1985.

⁸⁹ Maurice LENIHAN, *Prayer found in the tomb of our Saviour*, "Notes and Queries", s4-II (40), 3 d'octubre de 1868, p. 330. Sobre la tradició europea del *De duodecim*, vegeu encara els interessants comentaris de J. BOLTE, *Nachtrag* a Karl REITERER, *Die zwölf goldenen Freitage*, "Zeitschrift des Vereins für Volkskunde", 15 (1905), p. 98-99.

mílies llatines i que inevitablement té en compte les aportacions occidentals ulteriors, que amb tota seguretat van arribar de manera sovintejada al nostre territori. A causa de la brevetat i de la no-canonització del text, es degueren fer arromançaments múltiples, sense relació de causa-efecte entre ells, la qual cosa justifica que no puguem trobar errors amb suficient entitat per parlar de famílies de manuscrits catalans. Es tracta d'una consideració que cal fer extensible a obres pietoses, oracions i textos religiosos romànics breus amb una difusió estimable però sense un model únic sancionat per la jerarquia eclesiàstica. L'ús sovintejat i majoritàriament privat d'aquestes obretes entre lectors no necessàriament formats afavoria sens dubte la proliferació de vulgaritzacions de tota mena amb una funció clarament utilitarista. Julio-César Santoyo⁹⁰ ha reivindicat la importància quantitativa i funcional d'aquestes traduccions medievals que ell denomina "quotidianes", en el sentit que obeeixen a necessitats diàries, pràctiques, fora de l'àmbit estrictament erudit i librari, i que són ben visibles en la documentació, però també en contextos d'instrucció escolar i religiosa. La traducció d'oracions i cants a l'anglès antic propiciada per Beda o les referències apuntades per Alexandre de Villedieu al seu *Doctrinale* en serien una bona mostra. La tradició catalana del *De duodecim* confirma la importància de la traducció pràctica de textos religiosos breus i la varietat de resultats, a causa precisament de la seua "practicitat".⁹¹

Fecha de recepción del artículo: Noviembre 2010

Fecha de aceptación y versión final: Enero 2011

---

⁹⁰ Julio-César SANTOYO, *Traducciones cotidianas en la Edad Media: una parcela olvidada*, in *Historia de la traducción: quince apuntes*, León, 1999, pp. 9-34.

⁹¹ Haig d'agrair les informacions que m'han proporcionat Gemma Avenoza, Pere Casanellas i Antoni Riera durant el procés de redacció d'aquest article.